

Philip Robins, *Middle East Drugs Bazaar: Production, Prevention and Consumption*. New York, NY: Oxford University Press, 2016, 289 pages

ספרו של פיליפ רובינס הוא משאב ראשון במעלה עבור כל מי שמתעניין במזרח התיכון, ועבור מרבית המתעניינים בסמים. הוא מקור יחיד מסוגו למידע על דפוסי השימוש בסמים ועל היקפיהם ברוב מדינות המזרח התיכון. בתחום מחקר שמקורות מידע רשמיים לגביו נעדרים או מוטלים, רובינס מצליח לדלות נתונים ממגוון מרשים של מקורות, ומספק הערכות של דפוסי שימוש באוסף מגוון של חומרים פסיכו-אקטיביים ושל הייצור שלהם לאורך זמן. מקומם של הסמים והמאבק בהם בעשר מדינות במזרח התיכון, שבע מדינות ערביות וכן תורכיה, איראן וישראל, מסופר בכתיבה נרטיבית קולחת. הספר מציג את העולם המסתורי, המוכחש והמסוכן של סמים בחברות השמרניות במזרח התיכון, על משטריהן הסמכותניים, בגישה פשוטה ובהירה. רובינס מגדיר סמים כחומרים משני תודעה שאינם חוקיים, והוא כולל בהם גם מקרים גבוליים, למשל שימוש לא מורשה בתרופות מרשם כמו ואליום וטרמדול, וכן גת, שהשימוש בו אסור ברוב מדינות העולם אך חוקי בתימן ובעל מעמד גבולי במדינות מסוימות במזרח התיכון, לרבות ישראל, שבה מותר השימוש בעלי הצמח ללעיסה בלבד.

בין המבוא לסיכום מניח לפנינו רובינס ארוחה בת עשר מנות המוגשת בשלושה חלקים על פי מרחבים של ייצור, צריכה ותנועה של סמים במזרח התיכון. החלק הראשון סוקר את מרוקו כיצרנית של סמי קנאביס, את לבנון כיצרנית של סמי קנאביס ושל סמים סינתטיים ובעבר גם כמזקקת הרואין, ואת תימן כיצרנית גת. מרוקו ולבנון הצליחו במאמצייהן להקטין באופן ניכר את תפקידן הגלובלי כיצרניות, ואילו בתימן גת הוא עדיין ענף כלכלי מרכזי, אך רוב מכריע של הגידול משווק לשוק הפנימי. הדיון מצביע על קשר בין ייצור סמים ובין כוחה של המדינה או מידת ההתערבות הבינלאומית בה. מרוקו נחשבת המדינה היציבה והחזקה מבין השלוש, ורובינס מתאר כיצד שליט חדש, המלך מוחמד השישי, זיהה אינטרס פנימי בצמצום תעשיית הסמים והיה בכוחו להביא להישגים משמעותיים בתחום זה. לבנון, מספר רובינס, הפכה מיצרנית מרכזית של סמי קנביס והרואין ברשת הסמים הגלובלית ליצרנית אזורית של קנביס ואמפטמינים עבור העולם הערבי. מהלך זה לא היה רציף או לינארי, והוא התקדם ונסוג בד בבד עם ההיסטוריה של מלחמות אזרחים ושליטה חיצונית בלבנון. תימן הייתה מדינה חלשה לאורך כל ההיסטוריה שלה, ועל כן היא כושלת בשליטה על ייצור הגת, עד כדי כך שאפשרות החיים במדינה מאוימת בגלל צריכת המים הגבוהה הנדרשת לגידול זה.

החלק השני בספר עוסק במרחבי צריכה וסוקר את מצרים – "ארץ החשישאים", ישראל – המוגדרת באמצעות בעיות הפשיעה האתנית שלה; ערב הסעודית – הנאלצת להכיר בבעיית הסמים הממריצים המחריפה והולכת, ואיראן – הנאבדת בהתמכרות לאופיום ואופיאטים שהתפשטה עוד לפני ייסוד הרפובליקה האסלאמית. ארבע המדינות המוצגות בחלק זה מגוונות מבחינת כוחן הריבוני, אך כולן חולקות בעיית סמים ממורה, כולל שיעור הולך וגדל של מכורים לאופיאטים (אם כי באיראן היו גם תקופות של ירידה בהתמכרות אחרי שיאים מדאיגים במיוחד). לצד בעיית האופיאטים המשותפת לארבע המדינות, בכל אחת מהן יש סמים אופייניים נוספים ומוסדות ייחודיים. הפרקים העוסקים בהיבטים הללו מרתקים בפרטנותם.

החלק השלישי דן במרחבי תנועה או מעבר של סמים, ובוחן את תורכייה כציר העיקרי בין יצרנית הסמים הגלובלית המובילה, אפגניסטן, לבין אירופה; את דובאי על נמליה הענקיים והאכיפה הבררנית שלה; ולבסוף את עיראק, המהווה נתיב מאפגניסטן לעולם הערבי ולתורכיה. עיראק מדגימה באופן ברור את המפגש המשולש בין סמים, מלחמות ומדינה כושלת. אני סבור כי חלק זה של הספר פחות קוהרנטי מקודמיו. על פי הנתונים שמספק רובינס אפטר לשייך את תורכייה לחלק בספר העוסק בייצור סמים (בעיקר בעבר, בדומה ללבנון ובמידת מה גם למרוקו). כמו כן נראה כי הסיפור שרובינס מספר על עיראק מתמקד בצריכה יותר מאשר בנתיבי תנועה של סמים.

יתכן כי עריכה אחרת של הספר עשויה הייתה לחלץ תובנות אנליטיות נוספות. אולם מעלתו של הספר אינה בנייתו התיאורטי אלא בנתונים החלוציים שהוא מציג. רובינס משכנע כי עשר המדינות הנבחרות אכן מייצגות תמונה מלאה של סוגיית הסמים במזרח התיכון: מה שיש לומר על סוריה אינו שונה מאוד ממה שנכתב על עיראק; ירדן שרויה בתווך, בין ערב הסעודית ובין עיראק; והמצב במדינות המפרץ השונות דומה לזה שבדובאי ובערב הסעודית.

רוב פרקי הספר פותחים באנקדוטה, אולי מתוך כוונה למשוך את הקורא באמצעות דוגמה צבעונית ליחס לסמים במדינה. אך לעיתים נדמה כי יותר משאנקדוטות אלה מעידות על יחסה של המדינה לסמים, הן מעידות על יחסו של רובינס לחברה הנסקרת. כך למשל נפתח הפרק המרוקאי בשערורייה הדיפלומטית שאירעה בעת ביקור המלכה אליזבת במדינה, כאשר הנסיך פיליפ שאל את המלך חסן קבל עם ועדה מדוע אינו נוטש את הסחר בסמים. הפרק הלבנוני פותח בסיפור על תצוגת אופנה לגיוס כספים למרכזי גמילה, שתיזכר בשל פקקי התנועה חסרי התקדים שגרמה. הפרק על מצרים נפתח בגזמה המוכרת לקורא הישראלי המבוגר על חיילים שנרדמו בטנק ביוני 1967

1 על פי רובינס ישראל מאופיינת בארגוני פשיעה ערביים, רוסיים ומזרחיים, העוסקים בסחר בסמים אבל לא פחות מכך הם עוסקים בהלבנת כספים בינלאומית, בסחר בנשים ובתחומים נוספים.

לאחר עישון חשיש, והתעוררו בכיכר מלכי ישראל בעיצומה של תהלוכת הניצחון הישראלי. הפרק הישראלי מזכיר את משאלתו של חיים נחמן ביאליק לראות זונה עברייה וגנב עברי, ורובינס מעיר כי ביאליק ודאי היה מרוצה מהיקף הפשיעה בישראל כיום.

לאחר הפתיחה האנקדוטלית פונה רובינס לבדוק בכובד ראש את ההיסטוריה הגלויה של סמים במדינות השונות. ברוב הפרקים כוללת סקירתו התייחסות לשיעורי השימוש בקבוצות חומרים שונות; כרוניקה של מאמצי השלטונות למנוע גידול צמחים פסיכו־אקטיביים, הברחת סמים וסחר בהם; והערכת מיקומה של המדינה ברשת הסחר הגלובלית. הוא גם בוחן את הארגונים המטפלים בבעיית הסמים בכל מדינה ואת מידת הצלחתם. ארגונים אלו מגוונים וכוללים גופים שלטוניים למלחמה בסמים כמו הלשכה המרכזית למודיעין נרקוטי במצרים (הגוף המקצועי הראשון בעולם למלחמה בסמים), מרכזי גמילה של המגזר השלישי, סוכנויות להסבת גידולים חקלאיים, ארגוני בריאות הפועלים להפחתת הנזק ואף את מפלגת "עלה ירוק" הישראלית, המבטאת עמדה ליברלית ביחס לשימוש בסמים. על אף הדמיון במבנה הפרקים, ברובם מצליח רובינס לטוות את סיפורה הייחודי של כל מדינה ושל הסם העיקרי הנוכח בה. לאורך הנרטיב משובצות במסגרות נפרדות פסקאות המבארות את הגישה לסמים בכל מדינה. בפרק הישראלי למשל, העוסק רובו ככולו בחלוקת העבודה האתנית בתחומי הסחר בסמים, בפשיעה ובשחיתות, מופיע סיפור תפיסתו של אלחנן טטנבאום בידי חזבאללה ושחרורו בעסקת חילופי שבויים במסגרת נפרדת התופסת כחצי עמוד. גם כרוניקה מפורטת למדי של מפלגת "עלה ירוק" מופיעה במסגרת נפרדת.

בכל אחד מהפרקים דן רובינס בהיקפי הגידול של קנאביס, קוקאין ואופיום (כולל תוצריו האורגניים והסינתטיים למחצה כמו הרואין), שיעורי השימוש בהם והתפיסה שלהם על ידי הרשויות. איסוף הנתונים הללו הוא הישג שקשה להפריז בחשיבותו. לשם השוואה, במטא־אנליזה של המחקר הקיים על היקפי השימוש בארבע קבוצות סמים בכל מדינות העולם לא מצאו המחקרים כל מידע אמין על חמש מן המדינות שרובינס סוקר בספרו – תורכיה, תימן, דובאי, ערב הסעודית ומרוקו. הם מצאו מידע חלקי על קוקאין בחמש המדינות הנותרות, מידע על קנאביס בישראל, בעיראק ובלבנון, ומידע על אופיאטים וקנאביס בלבד באיראן ובמצרים.² הישגו הגדול של רובינס הוא באיסוף נתונים ובהצגת הערכות, שעד כה היו לוטים בערפל, באמצעות עבודת שדה נמרצת, ראיונות איכותניים והסתמכות על מגוון מקורות גלויים.

Louisa Degenhardt, Chiara Bucello, Bianca Calabria, Paul Nelson, Anna Roberts, 2
Wayne Hall, Michael Lynskey, and Lucas Wiessing, "What Data Are Available
on the Extent of Illicit Drug Use and Dependence Globally? Results of Four
Systematic Reviews," *Drug and Alcohol Dependence* 117, no. 2 (2011): 85-101

למרות הישג זה, נראה כי לפחות בחלק מהמקרים יהיו הנתונים שרובינס מספק נקודת מוצא לזיכוח. כאמור, אין בנמצא מקור טוב יותר לנתונים כאלה, אך לעיתים לוקה הספר ברשלנות מסוימת. דוגמה בולטת לכך מופיעה בדיון על נתוני ההפצה של סמים ממרוקו: "ב-1991 סיפקה מרוקו, על פי הערכות, 27 אחוזים או מעט יותר מהשוק האירופי לחשיש. מרוקו מספקת בערך 70 אחוז מהשוק האירופי לסם" (עמ' 39). לכאורה יש פער בלתי מיושב בין הנתונים בשני משפטים אלה. הנתון הראשון מבוסס על כתבה בעיתון, אך המחבר מספק הפניה רק לאתר המקטלג את העיתון. באשר לנתון השני מפנה המחבר לוויקיפדיה. עיון קצר מגלה כי הנתון הראשון מוצק יותר, אך אינו מובא באופן מדויק: מקורם של 27 אחוזים מהחשיש שנתפס באירופה ב-1991 היה במרוקו. הנתון מוויקיפדיה מפנה להערכה של ארגון המכס העולמי. מכאן שדווקא הנתון המצוטט כ"הערכות" מבוסס על נתוני תפיסה, בעוד שהנתון האחר מבוסס על הערכות. רשלנות מעין זו, שחמקה מעיניהם של מגייהים, פוגעת במהימנותו של המחבר.

בעיה אחרת עולה מהאופן שבו רובינס מנווט בין סוגים וקטגוריות של סמים. הוא מתייחס לקנאביס, קוקאין ואופיום או הרואין, ובנוסף לקטגוריה מעורפלת במקצת של "סמים סינתטיים". הקטגוריה האחרונה כוללת בעיקר ממריצים סינתטיים כמו קפטגון, הפופולרי מאד במדינות המפרץ. אולם לעיתים משתמש רובינס במונח זה כדי לציין חומרים פסיכדליים סינתטיים כגון אקסטזי (MDMA) ו-LSD, ובמקרים אחרים כוונתו היא לטרמדול, מתדון ואופיאידים סינתטיים אחרים. כך הוא כורך יחד שלוש משפחות של חומרים שונים מאוד זה מזה, שקשריהם הפיזיולוגיים והתרבותיים רחוקים ביותר. הקפטגון דומה לאמפטמינים, למתאמפטמינים ולקוקאין ונבדל מהם בעיקר במחיר. אופיאידים כמו טרמדול דומים יותר לאופיאטים כמו הרואין מאשר לחומרים סינתטיים אחרים. דפוסי השימוש בסמים פסיכדליים – טבעיים, כגון פטריות וקטוסים שכלל אינם נזכרים בספר, או סינתטיים – שונים מאוד מסוגי הסמים האחרים, ולו רק משום שהפסיכדליים אינם ממכרים כלל. גם ההשלכות הפיזיולוגיות והחברתיות של השימוש בסמים פסיכדליים שונות מאלה של הסמים האחרים. אי בהירות זו בנוגע למושגים פוגמת בהישג של הספר, הממלא חלל חשוב בספרות המחקר.

פרק הסיכום של הספר פותח בתפקיד החשוב שמילאו סמים בעיצוב הדימוי של "המזרח" על טעמיו העזים, בתי הזונות ומאורות האופיום שלו במאתיים השנים האחרונות. עם זאת, לא ברור האם רובינס משתמש בסקירה זו כדי לבקר את האוריינטליזם או נוקט עמדה אוריינטליסטית בעצמו, במיוחד לאור כמה מאמצעי המבע שהוא מאמץ. האנקדוטות המופיעות בפתח של רוב הפרקים מציגות את המדינות הנסקרות כמוכות סמים או כנוקטות מדיניות דו־פרצופית ביחסן לחומרים אלו. הפסקאות הממוסגרות בנפרד מן הנרטיב הרצוף של הספר תורמות לעניין

ולקריאה הקולחת, אך חלקן מציירות אווירה אפלה ואינן מוסיפות מידע משמעותי על סוגיית הסמים בפרט או על החברה הנדונה בכלל. בטקסט האחרון הממוסגר בנפרד בפרק על מרוקו, למשל, מסופר על המחזאי האנגלי ג'ז' אורטון (Orton), שנרצח ב-1967 על ידי בן זוגו. הקשר היחיד של סיפור זה למרוקו הוא חופשתם בטנג'יר ב-1965, המתוארת ביומנו של אורטון כ"חופשה מתודלקת בסמים", לצד אזהרה שהיומן אינו אמין. בפרק על דובאי מוקדשת מסגרת טקסט נפרדת לגיימס איבורי (Ibory), בכיר ניגרי שהיה מבוקש בשל עבירות שחיתות וברח לדובאי, אך אין לסיפור זה הקשר נרקוטי כלשהו. דוגמאות אלה מקשרות את המדינה לסוגים שונים של אחרות אקזוטי, ללא קשר לנושא הספר. גם השימוש במילה "בזאר" ככותרת הספר מעלה תמיהה, שכן הוא ממעט לעסוק במגמות הכלכליות של שוק הסמים ומתמקד בדפוסים שימוש ובמאבק בהם. לעיתים נדמה שאווירת הבזאר המזרח תיכוני היא אחת המטרות הנסותרות של הספר, ואינה מתארת את ממצאיו המפורשים של רובינס באופן מדויק. למרות חסרונות אלה, הסקירה המקיפה והמאלפת של דפוסים שימוש בסמים והמאבק בהם במדינות שונות במזרח התיכון תהווה, ללא ספק, נקודת מוצא למחקרי המשך בנושא. מחקרים כאלה עשויים לספק תובנות מעבר לעשרת הסיפורים הנבדלים על אודות עשר מדינות נפרדות.

עיון בספר מעלה תחושה מתסכלת לגבי חוסר היכולת של השלטונות במדינות במזרח התיכון להיאבק בסמים, או חוסר רצונן להיכנס למאבק כזה, ותסכול עולה גם נוכח היעדר משאבים של ארגוני חברה אזרחית המתמודדים עם תוצאותיהן ההרסניות של בעיות הסמים. עם זאת, בחינה מפוכחת של הנתונים בספר ובמקומות אחרים מגלה שהמאבק בסמים נכשל בכל מקום, במיוחד במדינות המובילות אותו. כנראה שמלחמה אינה הפתרון.³ יתר על כן, הספר רומז להשפעה של גלובליזציה בכלל, וגלובליזציה של המלחמה בסמים בפרט, על שיעורי התמכרות. הפרקים על מצרים, תימן, איראן, ובמידה מסוימת גם על מרוקו, מתארים תרבויות שבהן התקיים שימוש נרחב בסמים, ללא השלכות שליליות משמעותיות; דווקא ההתערבות הבינלאומית והניסיון להילחם בסמים לוו בעלייה משמעותית בשימוש הרסני בהם. הפרקים על אודות לבנון ועיראק מדגימים את המגע ההרסני של התערבות חיצונית בחברה, ומראים כיצד הרס משטר קיים מביא עמו גם עלייה בשיעורי השימוש בסמים, בגידולם ובסחר בהם. הפרקים על דובאי, ישראל, תורכיה וערב הסעודית מציעים גם הם תשתית לדיון בהשפעות הגלובליזציה על תפוצתה ועוצמתה של בעיית ההתמכרות. ההכרה בקשר בין

3 "Taking Stock: A Decade of Drug Policy – A Civil Society Shadow Report," *International Drug Policy Consortium*, 2018, <https://idpc.net/publications/2018/10/taking-stock-a-decade-of-drug-policy-a-civil-society-shadow-report>, accessed 28 April, 2022

הגלובליזציה לנזקי הסמים עולה בקנה אחד עם התיאוריה העדכנית כי התמכרות היא בעיה חברתית של תרבות המערב יותר מאשר בעיה נוירולוגית או כימית.⁴ ספרו של רובינס מוזמן דיון השוואתי כן וחשוב בסמים, נזקיהם והאפשרויות למזער את הנזק. יש לקוות כי עבודותיו הבאות או עבודות של חוקרים אחרים ימשיכו בכיוון של ניתוח השוואתי מפורש.

אורי שויד